

**IDEJE o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina,
ur. Husnija Kamberović. Sarajevo: Udruženje za modernu
historiju, 2021, 186.**

Raspad Jugoslavije, zemlje koja je doživjela toliko različitih interpretacija kroz tri decenije od svoje disolucije, predstavlja i danas dosta aktuelnu temu koja ostavlja prostora polemici. Prisutnost ljudi i procesa koji su bili dijelom te disolucije i danas, diskusiji o takvoj temi daje dosta drugačiju dimenziju od čisto historijske. Uplitanje i neupitna povezanost trenutne političke situacije postjugoslavenskih zemalja u diskusiju o Jugoslaviji, daje jednu dodatnu težinu tim diskusijama, kao i obilje različitih interpretacija čiji se broj umnožava. U vezi s tim, Zbornik radova *Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina* u izdavaštvu Udruženja za modernu historiju, okuplja najeminentnije i najaktivnije historičare iz svih postjugoslavenskih zemalja poput Husnije Kamberovića, Dubravke Stojanović i Milivoja Bešina. Kako se to navodi u predgovoru knjige, ideja autora bila je da govore o pokušajima pronalaska mirnog rješenja za krizu u Jugoslaviji, nešto što je dosta marginalizirano u javnoj sferi.

Nakon predgovora, Zbornik započinje radom Dubravke Stojanović

pod naslovom *Duge devedesete: Decenija koja se nije završila* (str. 9-20). Autorica konstatira kako "i dalje živimo u devedesetim" iz jer je dosta stvari, ali i direktnih aktera iz tog vremena, fokusirajući se na primjeru politike i političke scene, danas prisutno. Međutim, autorica postavlja i pitanja: zašto nakon tri decenije nema napretka i zašto su zemlje i dalje u stanju "zaleđenosti"? Nakon uvodnih razmatranja, autorica prelazi na suštinu rada, a to je pripremanje stanovništva za razaranje Jugoslavije, kroz nekoliko faza. Kao nultu tačku, autorica ističe pojavu nacionalizma u Jugoslaviji 80-ih godina prošlog stoljeća, a u slučaju Srbije, nemiri na Kosovu 1981. godine označavaju početak prve faze pripremanja "terena" za razaranje Jugoslavije. U toj fazi dolazi do kreiranja jednog čitavog sistema mišljenja koji se temeljio na zloupotrebi historije i historijskom revizionizmu, poglavito prema Drugom svjetskom ratu i četnicima, što autorica prati kroz nosioce te promjene koji su najprije bili "izvan historije", odnosno u književnosti i pozorišnoj umjetnosti. Druga faza

počinje dolaskom Slobodana Miloševića na političku scenu 1987. godine i traje sve do 1990. godine i tada je već izvršena ideološka priprema, a kroz čuvene mitinge “Dogaćanje naroda” te se “noviformirane” ideje “spuštaju” u narod. Nakon što narod usvoji te ideje kreće i posljednja faza koja je obuhvatila višestranačke izbore 1990. godine i krvave ratove koji su uslijedili nakon toga. Dakle, članak Dubravke Stojanović, na jedan pregledan način, predstavlja transformaciju srpskog nacionalizma u Srbiji u periodu od Titove smrti pa sve do početka ratova, a cilj toga jeste pružanje neke vrste odgovora na pitanje: zašto su postjugoslavenske zemlje i dalje u stanju “zaleđenosti” 30 godina nakon raspada Jugoslavije?

Nakon članka Dubravke Stojanović, slijedi rad Bože Repe *Raspad Saveza Komunističke Jugoslavije* (str. 21-50) u kojemu analizira dešavanja u SKJ povodom krize na Kosovu i Sloveniji. Naime, 13. kongres SKJ održan u Beogradu bio je “prazna kulisa koja je skrivala period agonije Jugoslavije”, što je autor odlično ilustrirao rečenicom radnika “Zastave”, Radoslava Jeremića: “Potrošili smo sve fraze, sve smo zaključke donijeli, a kako napred?” Iako je na tom kongresu izabrano “podmlađeno” rukovodstvo, znača-

jan broj tih izabranika neće dočekati sljedeći kongres u tom zvanju uslijed raznih afera i zloupotrebe položaja. Iako prvenstveno, s fokusom na slovensku perspektivu, Repe analizira i borbu unutar SK Srbije 1987. godine, iz koje kao pobjednik izlazi Slobodan Milošević. Vraćajući se na SKJ, glavni sukobi su bili povodom situacije na Kosovu i Sloveniji gdje predstavnici Slovenije koriste stav Srbije povodom krize na Kosovu i ističu kako je situacija u Sloveniji isključivo njihova unutrašnja stvar i kako to samo oni mogu riješiti. Međutim, ozbiljan sukob unutar SKJ počinje kada Slovenija biva protiv uvođenja vanrednog stanja na Kosovu, što je Milošević protumačio kao “nož u leđa” i ubrzo nakon toga kreće ekonomski rat dvaju republika koji dodatno produbljuje krizu. Svoj rad autor zaokružuje 14. kongresom SKJ, kada su svi amandmani predstavnika Slovenije odbijeni, što je dovelo do njihovog, a ubrzo zatim i hrvatskog napuštanja Kongresa, čime je definitivno stavljena tačka na nade građana: da su politička rukovodstva sposobna doći do rješenja za dobrobit svih.

Odnos Srbije i Vojvodine u posljednjoj deceniji Jugoslavije (str. 51-64) naslov je rada Milivoja Bešlina koji se fokusira na odnos SK Srbije spram

autonomnih pokrajina u svjetlu krize na Kosovu. Upravo je ona označila početak akcije Srbije na ograničavanje autonomije pokrajina, te kako su objektivni problemi unutar Republike korišteni za jačanje javnog raspoloženja protiv pokrajina i njihove autonomije. Najprije su uslijedili napadi Nikole Ljubičića i Dušana Čkrebića, koji su u pokrajinama prepoznali veliku opasnost po Srbiju, što uz pomoć beogradskih medija, krizu dodatno produbljuje. Bešlin posebno ističe “Slučaj Martinović” gdje Albanci zlostavljaju jednog srpskog seljaka na Kosovu koji dodatno potpiruje antipokrajinsko raspoloženje među stanovništvom, a kriza svoj vrhunac dostiže ubistvom nekolicine vojnika JNA u kasarni u Paraćinu 1987. godine, čime pitanje pokrajina prerasta u prvorazredni problem. Uprkos tome što su pregovori dvaju rukovodstava išli dobrim tokom i što su dogovorene ustavne promjene s ciljem boljeg funkcioniranja Srbije kao federalne jedinice, želja Srbije da se te promjene sprovedu što prije dovodi do pokretanja ozbiljnije kampanje protiv rukovodstva Vojvodine i optužbi za separatizam. Kao završni čin “lomljenja pokrajina”, Bešlin ističe 1988. godinu i mitinge koji su održani u Vojvodini, a na protivljenje Saveza

komunista Vojvodine, odgovoreno je “Jogurt-revolucijom” u Novom Sadu, što je u konačnici dovelo do ostavke rukovodstva Vojvodine i kasnijom čistkom nekih 40.000 ljudi kako ističe Milivoj Bešlin.

Odnos komunističke i postkomunističkih političkih elita u Bosni i Hercegovini prema Jugoslaviji (str. 65-78) pitanje je kojim se u svome radu bavio Husnija Kamberović. Imajući u vidu etnički sastav Bosne i Hercegovine za vrijeme Jugoslavije, jasno je zašto se kriza u Jugoslaviji manifestirala na drugačiji način u Bosni i Hercegovini. Naime, partijsko rukovodstvo u tim teškim vremenima za Jugoslaviju zauzima jasan stav koji je glasio: “Naša trajna orijentacija je jedinstvena Jugoslavija”, te Kamberović ističe da je prevelika preokupacija samim sobom dovela to isto rukovodstvo u lošu pregovaračku poziciju kasnije. Tokom 1989. godine održan je sastanak između rukovodstava Srbije i BiH, na kojem se pozivalo na očuvanje Jugoslavije, iako Kamberović postavlja pitanje da li su pri tom pozivanju mislili na isti sadržaj. Pored toga, oba rukovodstva su saglasna kako je državi potreban novi ustav te bosansko-hercegovačko rukovodstvo ističe da se nikada neće svrstati uz nacionalni program. Međutim, kako ističe Kam-

berović, prvi višestranački izbori odvesti će BiH u sasvim drugom pravcu gdje tri nacionalne stranke formiraju koaliciju temeljenu isključivo na antikomunizmu, uprkos razlikama po svim ostalim pitanjima. Također, navodi kako je SDS bio za jače veze sa Srbijom, HDZ za rušenje Jugoslavije, a SDA za očuvanje Jugoslavije samo u slučaju da Srbija i Hrvatska budu dio nove Jugoslavije. Na samom kraju rada, autor se osvrće na referendum o nezavisnosti i načinu formuliranja referendumskeg pitanja, gdje je postojalo nekoliko prijedloga, ali je na kraju usvojeno ono sada već poznato: “Jeste li za suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?” Kako zaključuje Kamberović, time je Bosna i Hercegovina krenula putem nezavisnosti, ali je vrlo brzo bila suočena s krvavim ratom.

Za razliku od ostalih autora, koji prate neke “šire” okvire ili aktere u kriznom periodu za Jugoslaviju, Branimir Janković se kroz rad pod naslovom *Intelektualne intervencije Branka Horvata: Hrvatsko proljeće 1971. i Kosovo 1989.* (str. 79-100), osvrće isključivo na jednu značajnu ličnost. Nije u pitanju neka politička

figura nego intelektualac i ekonomista Branko Horvat, kroz čiji primjer autor pokazuje držanje intelektualne zajednice u kriznom periodu. Janković najprije ističe kako se danas, u kontekstu *hrvatskog proljeća* pominju isključivo oni koji su bili na strani tog pokreta. S druge strane, ličnosti poput Branka Horvata sklonjene su na marginu prošlosti, zbog svojih kritika na račun *hrvatskog proljeća*. Horvat je bio predan socijalizmu, ali se nije libio da ga kritikuje, a kada je u pitanju *proljeće*, isticao je eksploziju nacionalizma. Međutim, naglašavao je kako se nacionalizam ne može obuzdati silom, niti da to treba biti izgovor za provođenje represije. Osvrtao se i na navode hrvatskih proljećara o ekonomskoj oštećenosti Hrvatske i na njihovu tezu o ugroženosti hrvatskog jezika te je tvrdio da proljećari «brane nacionalne interese tako da im istovremeno nanose veliku štetu». Također je predlagao da se udovolji zahtjevima proljećara. Smatrao je da bi nastupanjem krize zbog implementacije tih zahtjeva, došlo do odustajanja od tvrdnji da je federacija kriva. Svoje mišljenje o krizi na Kosovu, Horvat je glasno isticao, za razliku od većine intelektualne zajednice u Hrvatskoj. Za razliku od kolega, Horvat je smatrao kako

problem Kosova nije nerješiv i da se može naći nacionalno rješenje. Mnogi intelektualci su odali priznanje djelovanju Horvata povodom krize na Kosovu, poput Shkelzena Maliqia koji je istakao da je Horvat “uradio više nego svi plenumi i kongresi” zbog otvaranja mogućnosti na različite poglede o kosovskom pitanju. Janković na kraju zaključuje kako su ipak naponi Horvata bili uzaludni jer je Jugoslavija krenula putem koji ju je odveo u rat, a i Horvatovo predviđanje o rješenju problema Kosova za pet godina se pokazalo netačnim jer je dvije godine nakon Kosova, u fokus došla kriza u Sloveniji.

Pogled iz bosanskohercegovačke perspektive na prijedlog platforme Izetbegović-Gligorov u kontekstu raspada Jugoslavije (str. 101-140) rad je Vere Katz u kojem prati različite prijedloge u pogledu uređenja Jugoslavije, ali se više fokusira na prijedlog predsjednika Alije Izetbegovića i Kira Gligorova. S obzirom na to da se nalazio između dvije potpuno suprotstavljene političke opcije, Izetbegović odlučuje da ponudi i treću opciju, svojevrsni kompromis u obliku asimetrične federacije. To je najprije kritikovao MBO i Adil Zulfikarpašić, koji su takav prijedlog vidjeli kao “izdaju interesa”. Upravo je 1991. godine

zakazan i sastanak predsjednika republika u Splitu što su svi najavljivali kao “povijesni sastanak”, ali nikakvog pomaka nije bilo. Ubrzo nakon toga, uslijedio je drugi sastanak u Beogradu na kojem je bilo zabrinutosti o SAO Krajini i Bosni i Hercegovini, ali je Izetbegović istakao kako takav scenario nije moguć u Bosni i Hercegovini jer su Srbi odlično zastupljeni na političkoj sceni. Treći po redu sastanak održan je u Sloveniji te je na konferenciji za medije istaknuto kako je došlo do značajnog pomaka u pregovorima. Naime, pojavile su se dvije glavne mogućnosti, a to su: zajednica suverenih republika u državi ili zajednica suverenih država, povezanih interesima, od kojih svaka ima međunarodni suverenitet, ali da odluku o sudbini zemlje treba prepustiti građanima na referendumu. Četvrti “YU Samit” kako su ga mediji prozvali, održan je u Makedoniji iza zatvorenih vrata, a po završetku tog samita, Izetbegović je za *Oslobođenje* rekao kako nije optimista kada je u pitanju dijalog šestorice predsjednika. Po završetku četvrtog susreta, održana su još dva i to u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini, ali nikakav značajniji pomak nije postignut. Drugi dio članka Vera Katz posvetila je sjećanjima Kire Gligovora i Alije Izetbegovića o tim susretima

i ponuđenim rješenjima za Jugoslaviju. Zanimljivo je bilo prisjećanje Gligovora koji je rekao kako su Alija Izetbegović i on dosta saradivali na sastancima Predsjedništva SFRJ te da mu je Izetbegović predložio prijedlog asimetrične federacije koji je on prihvatio. Prisjetio se i sastanka s predstavnicima Evropske zajednice komentaramin ministra Poosa, nakon odbijanja svih prijedloga EZ, a koji je glasio: “Vama još jedino Bog može pomoći”. Osvrćući se na prijedlog Izetbegovića – Gligorova, Paddy Ashdown je istakao kako su u pogledu tog prijedloga, razum i kompromis ostali po strani. Na kraju rada, u zaključku, autorica se osvrće na dosadašnje viđenje ovog prijedloga u mnogobrojnoj literaturi u kojoj je dosta kratko i usputno pomenut ovaj prijedlog te ističe kako su ga neki ocijenili kao iluziju, neki kao očajni pokušaj da se spasi Bosna i Hercegovina od rata, a neki su ga vidjeli kao naivan pokušaj iznalaženja mirnog rješenja krize.

Adnan Prekić autor je idućeg rada u ovom zborniku pod naslovom *Mirovna konferencija u Hagu 1991. godine – Crnogorska perspektiva* u kojemu se prati držanje i djelovanje Crne Gore u kontekstu krize u Jugoslaviji. Autor konstatira kako je prekidanje 14. kongresa SKJ bio početak po-

sljednje faze raspada Jugoslavije, što dodatno ilustruje otcjepljenje Hrvatske i Slovenije kada ozbiljniju ulogu u posredovanju preuzima i Evropska zajednica. Ubrzo je potpisan i Brionski ugovor koji je predviđao stavljanje moratorija na odluke Hrvatske i Slovenije, čime se nastojalo dati vremena za nastavak pregovora predsjednika republika. Taj moment upravo označava internacionalizaciju jugoslavenske krize, prema riječima Prekića, u kojoj Crna Gora načelno podržava mirno rješenje krize, ali da su svi njeni stavovi bili u skladu sa stavovima Beograda. U kontekstu djelovanja Momira Bulatovića i Mila Đukanovića u toku pregovora, Prekić ističe kako je Đukanović djelovao opreznije od Bulatovića i njegov stav je bio da je kriza rezultat sistematskih nelogičnosti poslijeratnog perioda. Kroz daljnju aktivnost predstavnika EZ-a, dogovorena je mirovna konferencija u Hagu, a za prvog čovjeka odabran je Lord Karington te autor detaljno prati cjelokupni tok konferencije. Karington je također na toj konferenciji najavio posjetu Jugoslaviji i susret s Miloševićem, Kadijevićem i Tuđmanom koje je nazvao “ključnim igračima za rješavanje krize”. S druge strane, rukovodstvo Crne Gore afirmiše tezu o prekraja-

nju republičkih granica u slučaju raspada Jugoslavije, što je u suprotnosti sa svim dosadašnjim stavovima i zaključcima EZ-a. Autor, nadalje, prati razvoj stavova crnogorskog rukovodstva u vezi s dešavanjima na konferenciji u Hagu 1991. godine, kao i reakcije na Karingtonov nacrt sporazuma za Jugoslaviju. Odmah po predlaganju nacrtu sporazuma, rukovodstva Srbije i Crne Gore održavaju sastanak, te Crna Gora odlučuje prihvatiti sporazum. Borisav Jović, pomoćnik Miloševića, isticao je kako su oba rukovodstva bila protiv sporazuma i da ih je iznenadilo što je Crna Gora prihvatila sporazum, ali Prekić to odlučno demantira ističući kako te tvrdnje nisu tačne pozivajući se na zvanično saopštenje s toga sastanka. Polazeći od te tačke, Bulatović dobija podršku Skupštine, ali tada stiže vijest da će Milošević odbiti sporazum i da on treba učini isto. Međutim, procedura u Skupštini je već krenula i Bulatović je istakao da je to nemoguće sada uraditi i on na plenarnoj sjednici prihvata sporazum te je u medijima prozvan "Momir Haški". Međutim, nakon daljnjih pritisaka, Bulatović popušta i Crna Gora odbija ponuđeni sporazum. Na kraju članka autor se osvrće na razloge odustajanja Miloševića od

sporazuma. Bulatović je isticao da je do odustajanja došlo nakon razgovora Miloševića sa Srbima u Hrvatskoj, a Đukanović je razlog vidio u strahu reakcije JNA na prihvatanje sporazuma. Prekić zaključuje da je ovo bio prvi sukob dva rukovodstva s jasnim upozorenjem Bulatoviću i Đukanoviću da će biti smijenjeni ako ne budu radili kako im se kaže.

Posljednji rad u ovom zborniku je djelo autora Petra Todorova naslovljen *Teškoto ili tri decenije nezavisnosti Makedonske republike: Savremene perspektive političkih i intelektualnih elita o makedonskoj nezavisnosti 1991/1992. godine* (str. 173-186). U uvodnom dijelu rada, Todorov ističe kako političke elite u Makedoniji često ističu da se Makedonija jedina odvojila od Jugoslavije bez prolijevanja krvi, čime se želi istaći da je makedonsko rukovodstvo u tim vremenima bilo veoma sposobno. S druge strane, ističe i kako je ipak bilo određenih struktura koje su željele dovesti ratno stanje i u Makedoniju, u vremenu visokih nacionalnih tenzija između Makedonaca i Albanaca. Vraćajući se na put Makedonije ka nezavisnosti, Todorov ističe kako je put trasiran početkom 1991. godine deklaracijom za nezavisnost Makedonije,

a da je formalno završen međunarodnim priznanjem Makedonije 1993. godine. Autor također identificira tri ključne tačke koje su obilježile razvoj nezavisne Makedonije, a to su: ekonomske prilike, međunacionalni odnosi i međunarodno priznanje. Daljnji tekst analizira tri decenije makedonske nezavisnosti kroz prizmu načina obilježavanja istih. Prva decenija nezavisnosti je, prema riječima, autora prošla u sjeni sukoba između vladinih snaga i Albanaca koji je završen Ohridskim okvirnim ugovorom i nizom amandmana na ustav, čime su Albanci dobili više prava. Druga decenija nezavisnosti je obilježena raznim manifestacijama, poput vojne parade i govora mnogih državnih rukovodioca u kojima je kritikovan prijašnji režim. Treća decenija nezavisnosti obilježena je u sličnom maniru kao i prethodna, s ključnom promjenom na političkoj sceni, u vidu dolaska opozicije na vlast. Održano je i mnoštvo debata u kojima su učestvovali akteri tih događaja iz 90-ih godina. Na kraju, autor konstatira kako je obilježavanje godišnjice nezavisnosti postalo sredstvo političara za vlastite ciljeve, dok historičari o tome veoma malo govore i pišu. Todorov ističe da i tekstovi koji su o tome napisani sadrže

dosta historiografskih grešaka. U zaključku svoga rada, put socijalističke Makedonije 1991. godine upoređen je s makedonskim narodnim kolom “Teškoto”, koje u početku kreće teškim koracima, što autor poistovjećuje s izazovima s kojima se Makedonija susrela 1991. godine.

Zbornik radova *Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina* u izdavaštvu UMHISA, predstavlja značajan doprinos, ne samo historiografiji o Jugoslaviji, njenom raspadu i krizi 90-ih godina nego i širem razumijevanju procesa koji su obilježili taj period. Kao što je naglašeno i u predgovoru: cilj autora je da “osvijetle” pokušaje i ideje za mirno rješavanje krize u kojoj se našla Jugoslavija, pritom pružajući jedinstvenu perspektivu svake republike glede tih procesa. Radovi koji su se našli u ovome zborniku analiziraju pokušaje i ideje o transformaciji Jugoslavije, te prate, ne samo procese nego i ličnosti, njihove doživljaje tih događaja i na jedan multiperspektivan način dočaravaju ozbiljnost i širinu problema pred kojima se Jugoslavija našla, kao i ideja koje su nuđene za njihovo rješavanje.

Nedim Pustahija